ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਜਨਵਰੀ 2013

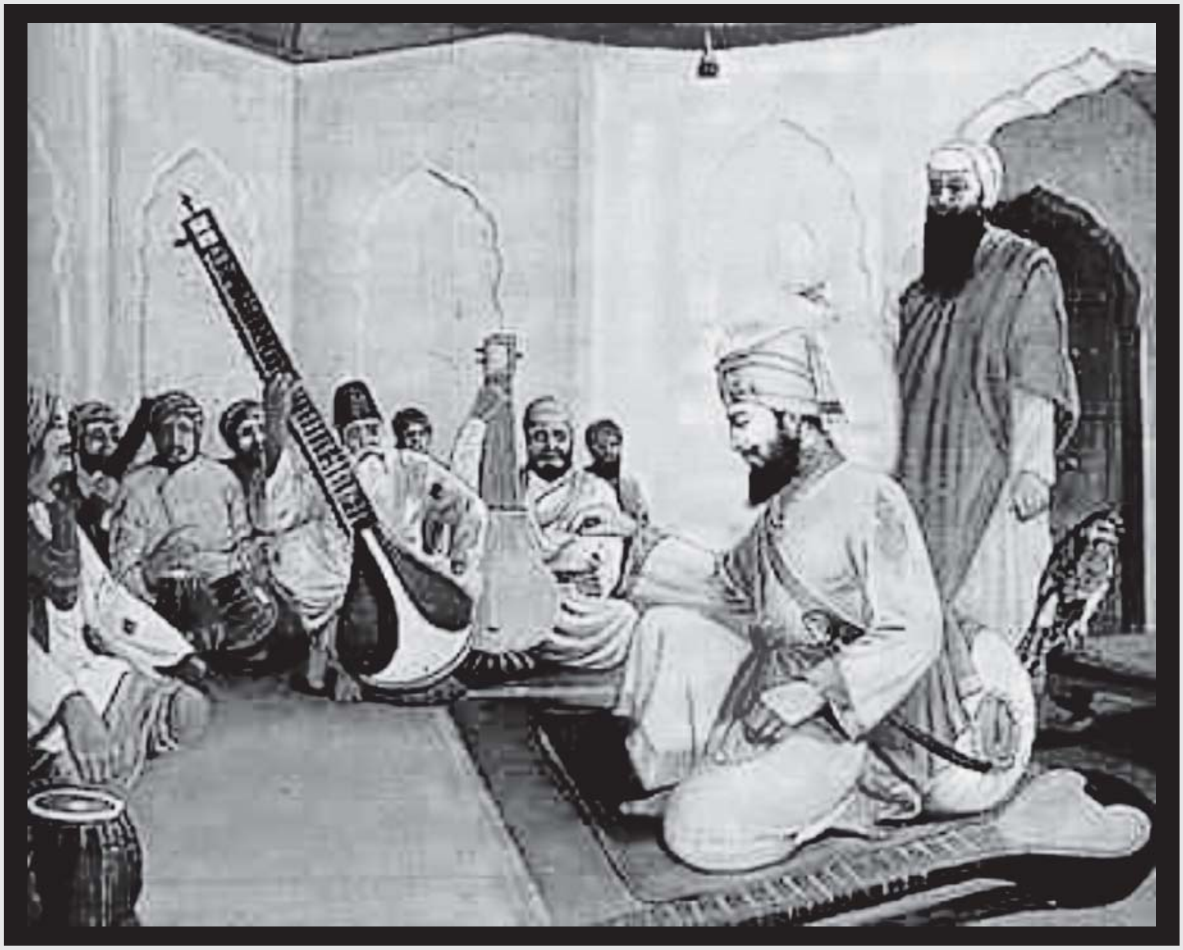

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਪੁਰਬ ਅਤੇ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀ ਵਧਾਈ

ਮੁੱਲ 15/-

ਆਨਰੇਰੀ ਸੰਪਾਦਕ
ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

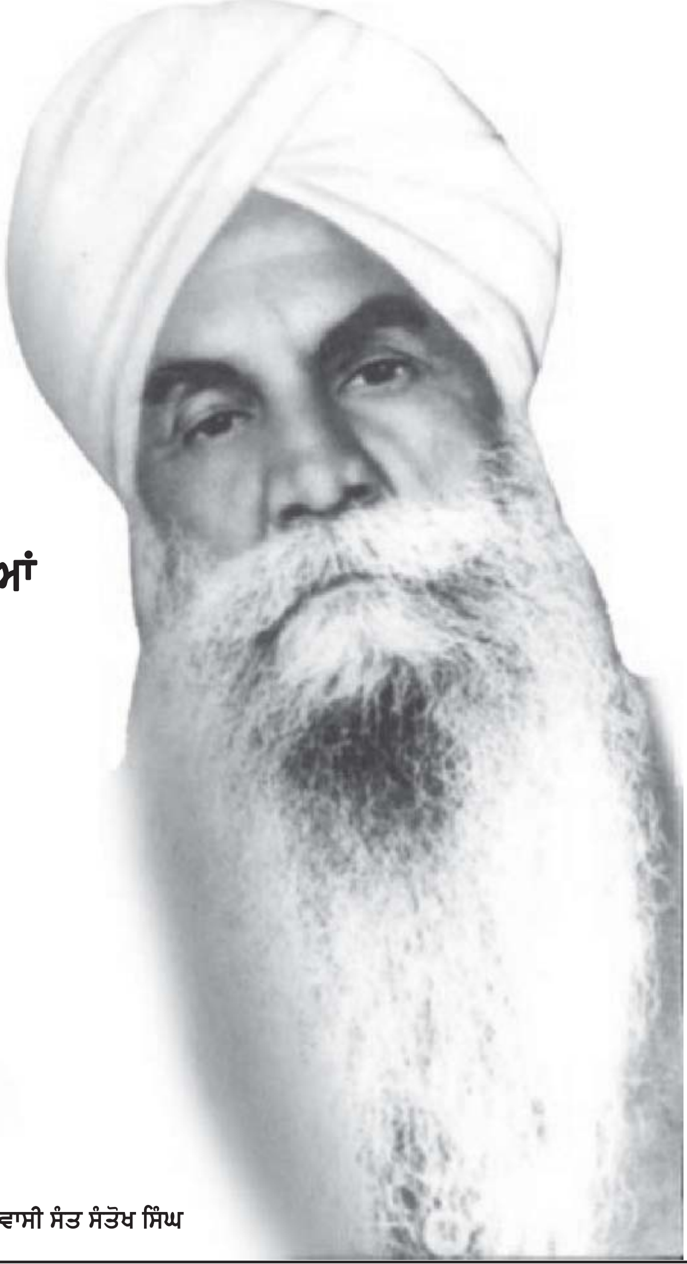

ਪੈਂਤੀ ਅੱਖਰੀ-ਕਾਫ਼ੀਆਂ

ਘ

ਘੁੰਮਣ ਘੁੰਮਣ ਘੇਰੇ ਫੱਸੀ,
ਪਾਰ ਲੰਘਾਵੇ ਕਿਹੜਾ ਹੂ।

ਮੈਂ ਆਜਜ਼ ਹਾਂ ਸਭ ਦੀ ਬੰਦੀ
ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਨਾ ਝੇੜਾ ਹੂ।

ਮਿਹਰ ਕਰੇ ਉਹ ਰਬ ਸਾਂਈ ਜੇ,
ਪਾਰ ਲੰਘਾਵੇ ਬੇੜਾ ਹੂ।

ਸੰਤੋਖ ਨਾਮ ਜਪ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲਦੀ
ਮਨ ਵਿਚ ਆਵੇ ਖੇੜਾ ਹੂ।

ਪੁਸਤਕ -ਗੁੱਝੀਆਂ ਰਮਜ਼ਾਂ : ਕਵੀ ਸੁਰਗਵਾਸੀ ਸੰਤ ਸੰਤੋਖ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

ਸੰਪਾਦਕ (ਆਨਰੇਰੀ)

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ

ਐਮ.ਏ. (ਸੰਗੀਤ, ਪੰਜਾਬੀ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਐਨ), ਪੀ.ਐਚ.ਡੀ

ਸਹਿਯੋਗੀ

ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ▲ ਸ. ਉੱਤਮ ਸਿੰਘ

ਆਨਰੇਰੀ ਸਲਾਹਕਾਰ

ਸ: ਹਰਚੰਦਨ ਸਿੰਘ

- ▲ ਲੇਖਾਂ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਲੇਖਕਾਂ ਦੇ ਨਿੱਜੀ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਾਦਕ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ ਦਾ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਿੱਖਿਆ ਵਿਭਾਗ ਪੰਜਾਬ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਪੱਤਰ ਨੰ: ੪/੮/੯੦ ਮਿਤੀ ੨੦/੨/੯੧ ਅਨੁਸਾਰ ਰਾਜ ਦੇ ਸੀਨੀਅਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਸਕੂਲਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਲਈ ਪ੍ਰਵਾਨਿਤ ਹੈ।

ਚੰਦੇ ਦਾ ਵੇਰਵਾ

- ▲ ਦੇਸ਼: ਇਕ ਕਾਪੀ 15 ਰੁ., ਦੇਸ਼ ਸਾਲਾਨਾ ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 150 ਰੁ., ਕੋਰੀਅਰ ਰਾਹੀਂ 500 ਰੁਪਏ
  ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 1500 ਰੁ.
- ▲ ਵਿਦੇਸ਼: ਸਲਾਨਾ 30 £, ਜੀਵਨ ਮੈਂਬਰ 300 £
- ▲ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ' ਲਈ ਡਰਾਫਟ

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ, ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਅਤੇ ਰਚਨਾਵਾਂ ਭੇਜਣ ਲਈ ਪਤਾ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ (ਰਜਿ.)
422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ 160 015
ਫੋਨ : 0172-2772660, 098140 53630

e-mail: drjagirsingh@gmail.com
Website : www.amritkirtan.com, www.gurshabad.com

ਡਾ. ਜਾਗੀਰ ਸਿੰਘ, ਪ੍ਰਧਾਨ 'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਨੇ ਸਿਰਜਣਾ ਪ੍ਰਿੰਟਰਜ਼ ਅਤੇ ਸਟੇਸ਼ਨਰਜ਼, ਐਸ. ਸੀ. ਐਫ. 107, ਫੇਜ਼-7, ਮੁਹਾਲੀ ਤੋਂ ਛਪਵਾ ਕੇ 422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ।

Type Setting & Designed by :
Rajpreet Singh Khural - 9915545084

ਇਸ ਅੰਕ ਵਿਚ

ਮ੍ਰਿਤ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ 4

ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ-ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਕਰੇ 5

ਕੀਰਤਨ : ਕੋਈ ਗਾਵੈ ਕੋ ਸੁਣੈ
ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ 7

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ
ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ 9

ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨਾ ਦੀਆ
ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ 11

Guru Nanak's Way of Self-Purification through Kirtan 13

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਲੇਠੀ ਰਚਨਾ
ਰਿਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ 17

भारतीय सांगीतिक परम्पराओं के परिपेक्ष में गुरमति संगीत की गायन शैलियों का विश्लेषणात्मक अध्ययन।
सामंत कौर 19

ਸੁਰ ਲਿਪੀ 25

ਮਾਇਕ ਸਹਾਇਤਾ ਭੇਜਣ ਦੀ ਕ੍ਰਿਪਾ ਕਰੋ ਜੀ

'ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਟ੍ਰਸਟ' ਦੇ ਨਾਮ ਹੀ ਭੇਜੇ ਜਾਣ ਜੀ। ਜਾਂ State Bank of Patiala ਵਿਚ Amrit Kirtan Trust A/c 65079603302 ਵਿਚ ਸਿੱਧਾ ਜਮਾਂ ਕਰਾ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਸੂਚਿਤ ਕਰੋ ਜੀ

Donations are eligible for relief u/s 80 G of Income-Tax Act, 1961 (43 of 1961) vide CIT/-I/ CHD/ Tech./ 80-G/ 2008-939 dated 19-05-2008 valid upto 31/03/2012

✉ ਮਿਤ੍ਰ ਅਸਾਡੜੇ ਸੇਈ

Gurkirpa, hearty congratulation from all families and friends in Toronto/ Oshawa Canada. Just watched your Seva /services in the field of Gurmat Sangeet and education being appreciated and acknowledged in London UK by the organizers of The Sikh Awards 2012. Prayers for your Chardi Kala !!! Humbly

Gurvinder Kaur , Charanjeet Singh and family & friends,
charanoshawa@gmail.com

ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਗਾਏ ਸ਼ਬਦ 'ਭਜੋ ਗੋਬਿੰਦ ਭੂਲ ਮਤਿ ਜਾਉ', 'ਸਾਹਿਬ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਕਾ ਤਾਣ', 'ਪੂਤਾ ਮਾਤਾ ਕੀ ਆਸੀਸ', ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਲੱਗੇ।ਆਪ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਲਿਖੀ ਪੁਸਤਕ ਕਾਵਿ ਅਤੇ ਸੰਗੀਤ ਗੁਰਬਾਣੀ ਪਰਿਪੇਖ' ਪੜ੍ਹਕੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਸਿਖਣ ਲਈ ਮਿਲਿਆ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਕਲਾ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਹੋਰ ਬਲ ਦੇਵੇ।

ਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

Women are the keepers of the conscience of the Society. Mrs. Harinder Durga's views on the benefits of their playing a constructive role of bringing harmony in world community are quite valid. Unfortunately, traditional religions and societies have consciously kept them supressed. Its for them to assert themselves and the society as such must remove the barriers strongly through some aspects at resergent feminism take them back into old sterotype roles.

Sikandar Singh

ਦਸੰਬਰ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ। 'ਕਰਉ ਬੇਨੰਤੀਆ' ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਬਾਗੜੀਆਂ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਬਾਰੇ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਹਰਜਸ ਕੌਰ ਜੀ ਦਾ ਲੇਖ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਸੰਗੀਤਾਮਕ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਸੀ।

ਮੰਗਤ ਸਿੰਘ ਮਸਤਾਨਾ (09779447365) ਪ੍ਰੋ: ਐੱਮ. ਐੱਸ. ਸਚਦੇਵਾ, ਸੰਤ ਮੁਕੰਦ ਸਿੰਘ, ਮਲੋਟ

THE SIKH REVIEW
(A Monthly Magazine)

116, Karnani Mansion
25-A, Park Street, Kolkata

ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਵਿਚਾਰਾ ਕੀ ਕਰੇ

ਕੁਝ ਕਲਾਸੀਕਲ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਬਾਰੇ ਕਾਫੀ ਅਪਸ਼ਬਦ ਬੋਲੇ ਹਨ। ਜਦੋਂ ਕਿ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਵੀ ਹੋਰ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸਾਜ਼ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲੇ ਨਿਪੁੰਨ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦੇ ਵਾਦਨ ਨੂੰ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸ਼ਾਬਾਸ਼ੀ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਅਵਿਸ਼ਕਾਰ ਪੈਰਿਸ ਵਿਚ 1840 ਈਸਵਰੀ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਇਹ ਸੰਗੀਤ ਜਗਤ ਵਿਚ ਛਾ ਗਿਆ। ਭਾਰਤ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਆਮਦ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਦੁਆਰਾ ਹੀ ਹੋਈ। ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਸ ਘਰ ਗੁਰੂ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੀਰਤਨੀਆਂ ਨੇ ਇਸ ਸਾਜ਼ ਨੂੰ ਬਾਖੂਬੀ ਅਪਣਾਇਆ।

ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਦੀ ਆਮਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਸੰਗੀਤਕਾਰ ਇਸ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੋੜਨ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਖੂਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟਣ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹੀ। ਲੰਮਾ ਸਮਾਂ ਇਹ ਆਲ ਇੰਡੀਆ ਰੇਡੀਓ 'ਤੇ ਵਰਜਿਤ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਕਸੂਰ ਕੇਵਲ ਇਤਨਾ ਹੈ ਇਸ ਦੀਆਂ ਬਾਰਾਂ ਸੁਰਾਂ (ਸ਼ੁੱਧ ਅਤੇ ਕੋਮਲ) ਨੂੰ ਜੇ ਠੀਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸੁਰ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਹ ਛੇਤੀ ਬੇਸੁਰੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਦਾਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਤਾਂ ਗਵਈਏ ਨੇ ਕਰਨਾ ਹੈ ਸੁਰ-ਸਾਜ਼ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਰਬਾਬ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਚਲਤ ਸੀ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਰੰਦਾ, ਤਾਊਸ ਆਦਿ ਸਾਜ਼ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਏ। ਸਾਰੰਗੀ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦੇ ਠੋਸ ਕਰਨ ਅਜੇ ਤਕ ਸਾਹਮਣੇ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਤਾਲ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚੋਂ ਮਿਰਦੰਗ ਦੀ ਥਾਂ ਤਬਲੇ ਨੇ ਲਈ। ਆਟੇ ਵਾਲੇ ਧਾਮੇ ਦੀ ਥਾਂ ਸਿਆਹੀ ਵਾਲੀ ਡੁੱਗੀ ਪ੍ਰਚਲਤ ਹੋਈ। ਗਾਇਨ ਸਮੇਂ ਜਾਂ ਸੰਗਤ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਵਜਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਗਾਇਕ ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਗਾਉਂਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵਜਾ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਗਾਇਕ ਨੂੰ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਸੌਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਕਈਆਂ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਹੈ ਕਿ ਹਰਮੋਨੀਅਨ ਆਮਦ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਦੀ ਕੁਆਲਟੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕੁਆਲਟੀ ਦਾ ਘਾਟਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੁਆਲਟੀ ਖਤਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਕਈ ਗਾਇਕਾਂ ਦੀਆਂ ਬੇਸੁਰੀਆਂ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸੁਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਹੀ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਾਗੀਆਂ ਵਿਚ ਕਈ ਨਾਮ ਵਰ ਕੀਰਤਨੀਏ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਨ ਵਿਚ ਸੌਖ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਸਮੁੰਦ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਸੰਤਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਜਵਾਲਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਚਾਂਦ ਆਦਿ।

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਨਾਲ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝਾਨ ਦਾ ਵਾਧਾ ਸਲਾਹੁਣਯੋਗ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੁਝ ਕੀਰਤਨੀਏ ਵਿਖਾਵੇ ਲਈ ਹੀ ਸਹੀ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਸੀਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਇਹ ਧਿਆਨ ਰੱਖਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਬੇਸੁਰਾ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ ਵੀ ਕੀਰਤਨ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ

ਖਰਾਬ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਸੁਰ ਗਿਆਨ ਸੌਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਬਹੁਤੇ ਸੰਗੀਤ ਕਲਾਕਾਰ ਇਸ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਇਹ ਇੰਝ ਹੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਸਵਾਰੀ ਸਾਧਨਾ ਨੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਿਚ ਪੈਦਲ ਤੁਰਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਘਾਟਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ, ਕੈਲਕੂਲੇਟਰ ਕਾਰਨ ਪਹਾੜੇ ਯਾਦ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਪੱਖਿਆਂ ਨੇ ਹੱਥ ਪੱਖੀਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ...। ਜੇ ਕਿਸੇ ਸਾਜ਼ ਨਾਲ ਸਾਡੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਭੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੁਰੂਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ। ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਰਾਗਾਂ ਵਿਚ ਸ਼ਰੁਤੀਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਗਵਈਏ ਸ਼ਰੂਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਇਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਅੱਜ ਕੱਲ ਸ਼ੁੱਧ ਕੋਮਲ ਅਤੇ ਤੀਬਰ ਸੁਰਾਂ ਦੀ ਪਛਾਣ ਦਾ ਚੱਜ ਨਾਲ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਗਨੀਮਤ ਹੈ। ਇਹ ਵੀ ਕਹਿਣਾ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਕਈ ਨਵੇਂ ਗਾਇਕ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਰ ਗਿਆਨ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਜੋ ਸਹੀ ਸੁਰ ਗਿਆਨ ਲਈ ਉਚਿਤ ਨਹੀਂ।

ਖੈਰ ਇਸ ਵਿਚ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਦਾ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਤਾਂ ਗਾਇਨ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਸਿਰ ਹੈ।

ਕਈ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਨੂੰ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿ ਚੁੱਕੇ ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਬਿਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਆਸਾਨੀ ਨਾਲ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤਰੱਕੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੁਖੇਨਤਾ ਨੂੰ ਹੀ ਮਹੱਤਵ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਤਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਤਾਨਪੁਰੇ ਦੀ ਥਾਂ ਇਲੈਕਟ੍ਰਾਨਿਕ ਤਾਨਪੁਰਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਪਰ ਇਸ ਲਈ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਬਾਰੇ ਭੰਡੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਹੈ। ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਵਜਾਉਣ ਅਤੇ ਇਸ ਨਾਲ ਗਾਇਨ ਜਾਂ ਕੀਰਤਨ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੇਜ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਲਈ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਲਗਨ, ਮਿਹਨਤ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹਨਾਂ ਨੂੰ ਵਜਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਇਹ ਕੁਝ ਹਰਮੋਨੀਅਮ ਬਾਰੇ ਬੋਲ ਕੁਬੋਲ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ।

ਤੁਹਾਡਾ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਹੈ?

Communication Centre
Formal Restaurants
Exhibition Rooms
Accommodation
Informal Eating
Tours & Travels
Conferencing
Floral Shop

THE AROMA

Premium Event Centre
Millennium Centre
Deliberations
Abhinandan
Exporama
Mind Set
Art Craft

Sector: 22 - C, Chandigarh,
Ph.: 2700045-48 **Fax :** 0172-2700051
E-mail : hotelaroma@glide.net.in
Website : www.hotelaroma.com

ਕੀਰਤਨ ਕੋਈ ਗਾਵੈ ਕੋ ਸੁਣੈ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੀਲਧਾਰੀ

ਭਗਤ ਨਾਰ ਦੀ ਰਿਦੈ ਨ ਆਈ ਕਾਛਿ ਕੂਛਿ ਤਨੁ ਦੀਨਾ ॥
ਰਾਗ ਰਾਗਨੀ ਡਿੰਭ ਹੋਇ ਬੈਠਾ ਉਨ ਹਰਿ ਪਹਿ ਕਿਆ ਲੀਨਾ (ਸੋਰਠਿ-ਕਬੀਰ-654)

ਭਾਰਤੀ ਸ਼ਾਸ਼ਤਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਰਦ ਦੇ ਭਗਤੀ-ਸੂਤਰ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿਚ ਕੇਵਲ 84 ਵਾਕ ਹਨ। ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਦਾ ਗਿਆਨ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਇਹ ਸਰਬ ਸ੍ਰੇਸ਼ਟ ਗ੍ਰੰਥ ਮੰਨਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਚੌਰਾਸੀ ਸੂਤਰਾਂ (ਵਾਕਾਂ) ਵਿਚ ਨਵਧਾ ਭਗਤੀ ਦਾ ਰਹੱਸ ਸੰਖੇਪ ਸਾਰ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਮ ਤੇ ਰਾਗ ਰਾਗਨੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤੀ ਗੀਤ ਗਾ ਕੇ ਜਿਹੜੇ ਰੋਜ਼ਗਾਰ ਬਣਾ ਬੈਠੇ ਹਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕੁਝ ਭਗਤੀ ਰਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਆਡੰਬਰ ਪ੍ਰਤੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨਿਤਨੇਮੀ ਆਸਾ ਦੀ ਵਾਰ ਦੇ ਕੀਰਤਨ ਵਿਚ ਗਾਂਵਿਆ ਸੁਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ :-

ਛੰਤ- ਕੋਈ ਗਾਵੈ ਰਾਗੀ ਨਾਦੀ ਬੇਦੀ ਬਹੁ ਭਾਤਿ ਕਰਿ, ਨਹੀਂ ਹਰਿ ਹਰਿ ਭੀਜੈ ਰਾਮ ਰਾਜੇ"
ਜਿਨਾਂ ਅੰਤਰਿ ਕਪਟੁ ਵਿਕਾਰੁ ਹੈ, ਤਿਨਾ ਰੋਇ ਕਿਆ ਕੀਜੈ ?
(ਕਿਉਂਕਿ) ਹਰਿ ਕਰਤਾ ਸਭੁ ਕਿਛੁ ਜਾਣਦਾ ਸਿਰਿ ਰੋਗ ਹਥੁ ਦੀਜੈ"
ਜਿਨਾ ਨਾਨਕ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹਿਰਦਾ ਸੁਧੁ ਹੈ ਹਰਿ ਭਗਤਿ ਹਰਿ ਲੀਜੈ ॥

ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਤਤਕਾਲੀਨ ਅਵਤਾਰ ਲੀਲਾ ਗਾਇਨ ਪਰੰਪਰਾ (ਜੋ ਅਜਕਲ ਪ੍ਰਸਾਰ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਿਤ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ) ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਇੰਞ ਦ੍ਰਿੜਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਕੇਤੇ ਨਚਹਿ ਮੰਗਤੇ ਗਿੜਿ ਮੁੜਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥ ਬਾਜਾਰੀ ਬਾਜਾਰ ਮਹਿ ਆਇ ਕਢਹਿ ਬਾਜਾਰ...
ਵਾਇਨ ਚੇਲੇ ਨਚਨਿ ਗੁਰ॥ ਪੈਰ ਹਲਾਇਨਿ ਫੇਰਨਿ ਸਿਰਿ ॥
ਉਡਿ ਉਡਿ ਰਾਵਾ ਝਾਟੈ ਪਾਇ ॥ ਵੇਖੈ ਲੋਕੁ ਹਸੈ ਘਰਿ ਜਾਇ ॥
ਰੋਟੀਆਂ ਕਾਰਣਿ ਪੂਰਹਿ ਤਾਲ ॥ ਆਪੁ ਪਛਾੜਹਿ ਧਰਤੀ ਨਾਲਿ ॥

ਅਜੇਹੇ ਬਾਜਾਰੀ ਸਮਾਗਮਾ ਦਾ ਇਕੋ ਇਕ ਮੰਤਵ ਬਾਜਾਰੀ ਕਰਣ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਜੋਕੇ ਪ੍ਰਸਾਰ ਮਾਧਿਅਮਾਂ ਵਿਚ ਐਸੇ ਕਥਾ ਕੀਰਤਨ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਗਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਧਾ ਨੂੰ ਉਦਯੋਗੀ ਸਾਮਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਕਿਸੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕ੍ਰਾਂਤੀ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕ ਪਰਿਵਰਤਨਾਂ ਦੀ ਆਸ ਕਰਨੀ ਮਹਿਜ਼ ਯੂਟੋਪੀਆ (ਸੁਪਨ ਖਿਆਲੀ) ਹੀ ਹੈ ।

ਜੇਕਰ ਕੋਈ ਗਾਇਕ (ਕੀਰਤਨੀਆਂ) ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਗਾਏ ਅਤੇ ਸ੍ਰੋਤਾ ਵੀ ਮਨ ਕਰਕੇ ਸ੍ਰਵਣ ਕਰੇ ਤਾਂ ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਸ੍ਰੋਤਾ ਮਨ ਨੂੰ ਸਥਿਰਤਾ ਦੇਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਮਾ ਅਤੇ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਐਸੇ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜਕੇ ਸ੍ਰੋਤਾ ਜਿਗਿਆਸੂ ਮਨ ਦੀ ਅਡੋਲਤਾ (ਬਿਸ੍ਰਾਮ) ਵੱਲ ਵੱਧਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਬਿਸ੍ਰਾਮ ਦਾ ਸਿਖਰ ਇੰਞ ਸਥਾਪਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ -

ਸੁਖਮਨੀ ਸੁਖ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਪ੍ਰਭ ਨਾਮੁ॥ ਭਗਤ ਜਨਾ ਕੈ ਮਨਿ ਬਿਸ੍ਰਾਮ॥

ਭਗਤੀ ਮਾਰਗ ਵਿਚ ਨਾਮ ਸਿਮਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤਾ ਅਤੇ ਸਫਲਤਾ ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੰਨੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਦੋਂ ਨਾਮ (ਸ਼ਬਦ-ਅੱਖਰ) ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਧੜਕਣ ਵਿਚ ਰਚ ਮਿਚ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਐਸੇ ਭਜਨੀਕ ਦੇ ਲਈ ਹੀ ਇਹ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਕ੍ਰਿਯਾਤਮਕ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਦਾ ਹੈ-

ਊਠਤ ਸੁਖੀਆ ਬੈਠਤ ਸੁਖੀਆ॥ ਭਉ ਨਹੀਂ ਲਾਗੈ ਜਾਂ ਐਸੇ ਬੁਝੀਆ ॥ (1136)
ਬਾਹ ਪਕੜਿ ਪ੍ਰਭਿ ਕਾਢਿਆ ਕੀਨਾ ਅਪਨਇਆ॥
ਸਿਮਰਿ ਸਿਮਰਿ ਮਨ ਤਨ ਸੁਖੀ ਨਾਨਕ ਨਿਰਭਇਆ ॥ (817)

ਹਿਰਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਸਿਮਰਨ ਹੀ ਭਜਨ-ਕੀਰਤਨ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤਨ ਮਨ ਨਾਲ ਕੀਰਤਨ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਰਾਗ ਬੱਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸ਼ਬਦ ਹਿਰਦੇ ਦਾ ਛੇਤੀ ਹੀ ਨਾਦ (ਭਜਨ) ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅੱਖਰਾਤੀਤ ਸੁੱਖ ਜਾਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਮੌਤ ਦੇ ਭੈ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਆਨੰਦ ਰਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਰਾਗ ਰਤਨ ਪਰੀਆ ਪਰਵਾਰ॥ ਤਿਸੁ ਵਿਚਿ ਉਪਜੈ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਾਰ॥
ਨਾਨਕ ਕਰਤੇ ਕਾ ਇਹੁ ਧਨੁ ਮਾਲੁ॥ ਜੇ ਕੋ ਬੁਝੈ ਏਹੁ ਬੀਚਾਰ॥ (ਆਸਾ ਪਹਿਲਾ-351)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਵੇਈਂ ਨਦੀ ਰਾਹੀਂ ਸਚਖੰਡ ਦੀ ਯਾਤਰਾ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਇਹੋ ਅਗੰਮੀ ਬੋਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਨਾ ਕੋ ਹਿੰਦੂ ਨਾ ਕੋ ਮੁਸਲਮਾਨ। " ਇਸ ਅਦਵੈਤ ਸੰਦੇਸ਼ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮਸੀਤ ਵਿਚ ਚਲ ਕੇ ਨਮਾਜ ਪੜਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਮਾਜ ਵਿਚ ਅਡੋਲ ਖਲੋਤੇ ਰਹੇ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦਾ ਉਤੱਰ ਦਿੱਤਾ -ਨਵਾਬ ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਾਬੁਲ ਦੀ ਘੋੜਾ ਮੰਡੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਕਾਜ਼ੀ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾ ਕਰਾਈ-ਕਾਜ਼ੀ ਤੇਰੇ ਘਰ ਘੋੜੀ ਨੇ ਵਛੇਰਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਤੂੰ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੈਂ ਕਿ ਵਛੇਰਾ ਵੇਹੜੇ ਦੇ ਖੂਹ ਵਿਚ ਨਾ ਡਿੱਗ ਜਾਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪੁਛਿੱਆ ਮੈਂ ਕਿਸ ਦੇ ਮਗਰ ਲਗ ਕੇ ਇਬਾਦਤ ਕਰਦਾ ? ਦੋਵੇਂ ਲਾਜੁਆਬ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਇਹੋ ਸੀ - ਕੋਈ ਵੀ ਸਾਧਨਾ, ਬੰਦਗੀ ਜਾਂ ਇਬਾਦਤ ਮਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਤੋਂ ਬਗੈਰ ਸਫਲ ਤੇ ਸਕਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਜੋ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਿਤੇ ਗਏ ਹਨ ਉਹ ਅਧਿਕਤਰ ਸਿੱਧੇ ਤੌਰ ਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹਨ ਜਾਂ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਪਰੀਵਰਤਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਸਿਮਰਨ, ਪਾਠ ਕਰਦਿਆਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਨੂੰ ਸ੍ਰੋਤਾ ਬਣਾ ਕੇ ਗੁਰੂ (ਬਾਣੀ) ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਜਾਵੇ। ਐਸੇ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਪਵਿਤਰਤਾ ਵਿਚ ਰਾਗ-ਰਾਗਨੀ-ਪਰਵਾਰ (ਅਪਸਰਾਵਾਂ ਅਤੇ ਸਾਜ਼ੀ ਗੰਧਰਵ-ਇਕ ਪ੍ਰਭੂ ਉਪਮਾ ਦੇ ਗਾਇਕ) ਸਮਾਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸੱਚਾ ਕੀਰਤਨ ਹੀ ਸੱਚਾ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੀਰਤਨ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਆਹਾਰ ਹੈ ਜਿਸਦੇ ਸੋਦਰੁ-ਸੋਘਰੁ ਤੇ ਉਸਦੇ ਬਣਾਏ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ-ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਸੰਚਾਲਕ ਸਦਾ ਗਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਆਤਮ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਲਈ ਹਰ ਹਾਲ ਮਨ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸ਼ਰਤ ਜੁੜੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹੀ ਆਤਮ ਅਨੁਭਵ ਸਾਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਜਪੁ ਸਿਰਲੇਖ ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਾ ਮੂਲ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਦੋ ਪਉੜੀਆਂ ਵਿਚ ਕੂੜ ਨਾਲੋਂ ਪਾਲਿ ਤੋੜ ਕੇ ਸਚਿਆਰ ਹੋਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਰਜਾਈ ਹੋਣ ਦਾ ਸਿਧਾਂਤ ਦਾ ਸਿੱਧ ਕਰਨ ਲਈ ਹਉਮੈਂ ਦੇ ਪੂਰਨ ਨਾਸ਼ ਹੋਣ ਲਈ ਸ਼ਰਤ ਰੱਖੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਿਧਾਂਤ ਉਤੇ ਉਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਭਗਤੀ ਨਾਲ ਜੋੜਨ ਲਈ ਤੀਜੀ ਪਉੜੀ ਗਾਵੈ (ਕੀਰਤਨ) ਦੀ ਅਨੰਤਤਾ ਅਤੇ ਅਸੀਮਤਾ ਨਾਲ ਜੋੜਦੀ ਹੈ। ਭਗਵਤ ਗੀਤਾ ਵਿਚ ਜਿਸ ਭਗਤੀ ਯੋਗ ਦਾ ਸੰਖੇਪ ਜ਼ਿਕਰ ਹੋਇਆ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਪੂਰਨਤਾ ਨਾਰਦ ਦੇ ਭਗਤੀ ਸੂਤਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਪੁਜੀ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਜਪੁ ਯੋਗ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਦੋਹਾਂ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸਮਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹਉਮੈ ਤਿਆਗ ਨੂੰ ਸਰਬੋਚ ਕਰਮਯੋਗ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕਰਕੇ ਰਾਜ ਜੋਗ ਦਾ ਰਾਜ ਮਾਰਗ ਵਿਸ਼ਵ ਮਾਨਵਤਾ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

C/o Gurdial Singh Rajinder Singh # 162-A, Grain Market, Sector 26 , Chandigarh M : 988821336

ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ

ਭਗਵੰਤ ਸਿੰਘ, ਮੋ: 09910600199

Thanks for the September 2012. It is a pleasure to read the nice articles in it especially your "Bhai Randhir Singh ji da Kirtan Manorath and Kirtan Jugti and Dr. Gurnam Singh "Guru Ghar de Dhadi Natha Te Abdula" are very interesting, informative and Educative value. May Wahe Guru ji bless all of your wisdom, health and strength to carry on His Kirtan Sewa more and more with vigour.

2. But I am a bit disturbed to read in "Karo Banantia" that it had not been allowed to perform the Kirtan of "SUDD" by a concerned Granthi where you went to do Kirtan at the Bhog of a departed soul. In fact, most of the present days Ragis, Granthis, Katha wachaks, Gurudwara's Committee Staff and Management officials and general Sadh Sangat do not know the Rahit Maryada i.e. Sikh Code of conducts, custom and tradition. Strongly enough, on what occasion, which shabad should be sing and appropriate Gurbani. Path renders is needed, require importance of this time.

3. I have been in active Nishakam Gurbani Parehar Sewak after my retirement in 1992 and running the expentureless Sub-Office of Delhi of the Sanstha Gurbani Iss Jag Meh Chanan, Mohali. From my experience of 20 years, I have gathered a disappointed figure i.e. 96% from the Sadh Sangat of all category & ages who visited our stall, a two minutes walk from the main Hall, after paying their obeisence before Sri Guru Granth Sahib, unable to tell "What was the Maha-Waak of the day or which Shabad they heard?" This is a critical situation in sikh religious affair and day by day we have gone far away from Shabad Guru Gurbani. The onus and remedy lies in our Ragis, Granthi and Parcharks hands. They should not take care of the party concerned directive's. But do Kirtan, Katha and Path in accordance with the tradition set up and started by our great Guru Sahiban's. This

is the needs of the present time.

4. As regards to the Kirtan of "Sudd" it is a very long and beyond my capacity to narate all in detail briefly:

ਰਾਮ ਕਲੀ "ਸਦੁ"

ਸਦੁ ਦੇ ਅਰਥ ਹਨ ਸੁਨੇਹਾ, ਬੁਲਾਵਾ। ਇਹ ਫਾਰਸੀ ਸ਼ਬਦ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਹੀ ਸੱਦੇ, ਸੱਦੜੇ, ਸਦੱੜਾ ਸ਼ਬਦ ਰੂਪਮਾਨ ਹੋਏ ਹਨ। ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ 'ਸਦ' ਇਕ ਸੌ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੀ ਹੈ; ਸੱਦ ਇਕ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਗੀਤ ਹੈ, ਜੋ ਲੰਮੀ ਉੱਚੀ ਹੇਕ ਨਾਲ ਗਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੁਝ ਸੁਨੇਹੇ ਦੇਣ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਬਾਣੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਹੈ। ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੁਝ ਐਸੀਆਂ ਬਾਣੀਆਂ ਵੀ ਹਨ, ਜੋ ਅਧਿਆਤਮਿਕ ਦੇ ਨਾਲ ਸਮਾਜਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਵੀ ਅਗਵਾਈ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਸਚੁ ਬਾਣੀ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਨਿੱਖੜਵਾ ਅੰਗ ਹੈ।

ਇਹ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤ ਸਮਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਰਚਨਹਾਰੇ ਬਾਬਾ ਸੁੰਦਰ ਜੀ ਹਨ।ਜੋ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਜੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਪੜੋਤੇ, ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤਰੇ ਅਤੇ ਅਨੰਦ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਹਨ।

ਮੋਰਰੀ ਪੁਤ ਸਮਨੁਖ ਹੋਇਆ ਰਾਮਦਾਸੈ ਪੈਰੀ ਪਾਇ ਜੀਉ॥ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਜਦੋਂ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪੋਥੀਆਂ ਇਕੱਤਰ ਕਰਨ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਗਏ ਉਦੋਂ 'ਸਦ' ਬਾਣੀ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਈ, ਜੋ ਇਸ ਵੇਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਅੰਗ ੯੨੩ ਸਸ਼ੋਭਤ ਹੈ।ਸੰਸਾਰੀ ਲੋਕ ਮੌਤ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਠਠੰਬਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਵੀਕਾਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਪ੍ਰੰਤੂ:

ਹੁਕਮੇ ਆਵੈ ਹੁਕਮੇ ਜਾਇ॥ (ਅੰਗ ੧੫੧)

ਇਸ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦਾ ਸਮਾਂ ਨੀਯਤ ਹੈ। ਇਸ ਜਹਾਨ ਫਾਨੀ ਵਿਚ ਲੋਕ ਜੰਮਣ ਮਰਣ ਲਈ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਹਨ, ਜੈਸੇ: ਜੰਮਣਾ, ਮਰਨਾ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਤਾਰ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੰਦਰ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਨ ਕੋਈ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਨਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸਭ ਨਿਰੰਕਾਰ ਦੇ ਹੱਥ ਹੈ। ਜੈਸੇ: ਜੋ ਇਸ ਖੇਲ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਏ ਹਨ, ਉਹ ਭਗਵੰਤ ਭਗਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਮੌਤ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਡਰਦੇ ਅਤੇ ਹਸ ਹਸ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ: ਕਬੀਰ ਜੀ ਆਖਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਮੌਤ ਤੋਂ ਜਗਤ ਡਰਦਾ ਹੈ; ਉਸ ਮੌਤ ਲਈ ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਨੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਮਰਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੂਰਨ ਪਰਮਨੰਦ (ਪ੍ਰਭੂ) ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

"ਕਬੀਰ ਜਿਸ ਮਰਨੇ ਤੇ ਜਗੁ ਡਰੈ ਮੇਰੈ ਮਨਿ ਆਨੰਦ॥
ਮਰਨੇ ਹੀ ਤੇ ਪਾਈਐ ਪੂਰਨੁ ਪਰਮਾਨੰਦੁ॥

204-ਡੀ, ਗਲੀ ਨੰ: 36, ਅਰਜਨ ਨਗਰ, ਸਫਦਰਜੰਗ ਐਨਕਲੇਵ, ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ-110029, ਫੋਨ : 26180398

ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰੁ ਨਾ ਦੀਆ

ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਰਤਨ

ਸਿਰਰ-ਸਿਰੜ ਇਕ ਪੰਜਾਬੀ ਦਾ ਆਮ ਲਫਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਅਹਿ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤ ਸਿਰੜੀ ਹੈ, ਇਹ ਬੰਦਾ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ, ਉਹ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਦਮ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅਰਥਾਤ ਇਹ ਆਪਣੀ ਧੁਨ ਦਾ ਪੱਕਾ ਹੈ, ਜੋ ਮਨ ਵਿਚ ਧਾਰ ਲਿਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਕੇ ਹੀ ਛਡਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਕੰਮ ਵਿਚ ਕਿਤਨੇ ਵੀ ਦੁੱਖ ਤੇ ਔਕੜਾਂ ਆ ਜਾਣ।

ਸੋ ਇਸੇ ਲਈ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਇਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਅਣਖ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣੀ, ਭਾਵੇਂ ਕਿਤਨੀ ਵੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਪਵੇ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਕਥਾ ਲਿਖਦਿਆਂ ਇਹ ਉਪਰੋਕਤ ਪੰਗਤੀ ਲਿਖੀ ਹੈ (ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨ ਕੀਆ/ ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ) ਏਥੇ ਸਿਰਰੁ ਦਾ ਅਰਥ 'ਅਣਖ' ਜਾਂ ਮਿਸ਼ਨ ਹੈ। ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਅੱਗੋਂ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਤੇ ਫੁੱਲ ਚਾੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਨਿਭਾਇਆ।

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਜਦੋਂ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨ ਦੀ ਦੁਰਗਤੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖੀ ਬਾਬਰ ਵਰਗੇ ਜ਼ਾਲਮ, ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਤੇ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਅਣਖ ਅਤੇ ਸਰਮਾਇਆ ਸਭ, ਕੁਛ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਲੋਕ ਕੁਛ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਤੇ ਸਭ ਕੁਝ ਲੁਟਾ ਕੇ ਤੇ ਮਾਰ ਖਾ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਬਹਿ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਇਹ ਦੁਗਰਤੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਉਲਾਂਭਾ ਦਿੱਤ ਕਿ (ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕੁਰਲਾਵੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦ ਨ ਆਇਆ) ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪੰਨਾ 360) ਅਤੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ (ਜੈ ਸਕਤਾ, ਸਕਤੇ ਕਉ ਮਾਰੇ, ਤਾ ਮਨ ਰੋਸ ਨਾ ਹੋਈ। ਆਸਾ ਮ: ੧ ਪੰਨਾ 360) ਕਿ ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਜੇ ਤਕੜਾ ਬੰਦਾ ਤਕੜੇ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਮਾਰੇ ਫਿਰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗਿਲਾ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਏਥੇ ਤਾਂ ਉਲਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਕੜਾ ਬੰਦਾ ਮਾੜੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਤਕੜਾ ਬੰਦਾ ਮਾੜੇ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਮਿਸ਼ਨ ਆਪਣੇ ਮਨ ਵਿਚ ਪਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਅਣਖ ਨਾਲ ਜੀਵਣ ਦੀ ਜਾਚ ਸਿਖਾਣੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਤਾਂ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਜੇ ਕਰ ਇਹ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੇ ਅੰਦਰੋਂ ਮਰਣ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਵੇ ਅਤੇ ਇਹ ਮਰਨ ਦਾ ਡਰ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜੀ ਨੇ ਹੁਕਮ ਕੀਤਾ (ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ)। ਸਿਰ ਧਰ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੋਹੀ ਆਉ। ਇਤ ਮਾਰਗ ਪੈਰ ਧਰੀਜੈ। ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣ ਨ ਕੀਜੈ (ਮ: ੧, ਪੰਨਾ 1412) ਅਰਥਾਤ - ਹੇ ਗੁਰੂ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਜੇ ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀ ਖੇਡ ਖੇਡਣੀ ਹੈ, ਮੇਰੇ ਨਾਲ

ਜੇ ਤੂੰ ਪ੍ਰੇਮ ਕਰਨਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਣਾ ਕਬੂਲ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸੀਸ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਦੀ ਤਲੀ ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ, ਫਿਰ ਮੇਰੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਆਂਵੀ, ਅਤੇ ਇਸ ਰਸਤੇ ਤੇ ਜੇਕਰ ਤੂੰ ਕਦਮ ਰੱਖਣਾ ਹੈ, ਤਾਂ ਫਿਰ ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਲੈ ਆਵੀਂ, ਕਿ ਜੇ ਸਿਰ ਦੇਣ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟਣਾ ਅਤੇ ਕੋਈ ਬਹਾਨਾ ਨਹੀਂ ਬਨਾਣਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਪਿਛਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਅਤੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹੋਏ, ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਹ ਵਾਕ ਉਚਾਰੇ (ਪਹਿਲਾ ਮਰਣ ਕਬੂਲ ਜੀਵਣ ਕੀ ਛਡ ਆਸ। ਹੋਹੁ ਸਭਨ ਕੀ ਰੇਣਕਾ, ਤਉ ਆਓ ਹਮਾਰੇ ਪਾਸਿ) (ਪੰਨਾ 1102) ਅਰਥਾਤ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾ ਆਪਣੇ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਰ ਕੇ ਜੀਵਣਾ ਸਿੱਖ ਤੇ ਹੰਕਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੀ ਸਭ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਬਣ ਸਕੇਂਗਾ। ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਭ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਪਾਸ ਆਵੀਂ, ਅਸੀਂ ਤੈਨੂੰ ਮਨੁੱਖਾਂ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਤੇ ਅਣਖ ਵਾਲਾ ਜੀਵਨ ਜੀਣਾਂ ਸਿਖਾ ਦਿਆਂਗੇ ਅਤੇ ਜੋ ਸਭ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਕਰੇਗਾ ਤੇ ਸਭ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਦੀ ਧੂੜ ਹੋਵੇਗਾ, ਉਹ ਕਿਸੇ ਉੱਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਹੁੰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸਕੇਗਾ।

ਸੋ ਇਹ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦਾ ਮਿਸ਼ਨ ਜਿਹਨਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ, ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਾ, ਅੱਗੇ ਉਹੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਅਣਖ ਦੇ ਮਿਸ਼ਨ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆ (ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ) ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸਾੜ ਕੇ, ਇਸ ਮਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਘਰ ਨੂੰ ਨੀਵਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ। ਭਾਵੇਂ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦੀ ਆਹੂਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਜਦੋਂ ਸਾਡੀ ਗੈਰਤ ਤੇ ਅਣਖ ਨੂੰ ਦੁਸ਼ਮਨਾਂ ਨੇ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤਾਂ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਛੇਵੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਅਣਖ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅੱਗੇ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਉਹ ਹੋਵੇਗਾ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਸ਼ਸਤਰ ਲਈ ਘੋੜੇ ਭੇਟਾ ਕਰੇਗਾ। ਆਪ ਵੀ ਛੇਵੇਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨ ਲਈਆਂ। ਮੀਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਤੇ ਪੀਰੀ ਭਗਤੀ ਦੀ, ਕਿਉਂਕਿ ਸਮਾਂ ਐਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਸੀ। ਜਿੱਥੇ ਭਗਤੀ ਦਾ ਸੋਮਾ, ਭਗਤੀ ਦਾ ਕੇਂਦਰ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿ ਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ, ਉਥੇ ਸ਼ਕਤੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ, ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ, ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖਤ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਨਾਲ ਚਾਰ ਜੰਗਾਂ ਵੀ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨਾਲ ਲੜੀਆਂ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਸੀ। ਅਤੇ ਚਾਰ ਜੰਗ ਜਿੱਤ ਕੇ ਸਿੱਖ ਦੀ ਅਣਖ ਕਾਇਮ ਰੱਖ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਜਦੋਂ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੇ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀਆਂ ਦੀ ਅਣਖ ਨੂੰ ਵੰਗਾਰਿਆ ਤੇ ਹਿੰਦੂ ਧਰਮ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, ਤਾਂ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ, ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਦਾ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਕੇ ਇਹ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ਕਟਾ ਤਾਂ ਸਕਦੇ ਹਾਂ, ਪਰ ਸਿਰ ਝੁਕਾ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ ਅਤੇ ਇਸੇ ਸੰਬੰਧ ਵਿਚ ਫਿਰ ਦਸਮ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਦਿਆਂ ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਨਕ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਹ ਪੰਗਤੀਆਂ ਲਿਖਿਅਆਂ (ਤਿਲਕ ਜੰਞੂ ਰਾਖਾ ਪ੍ਰਭੂ ਤਾਕਾ॥ ਕੀਨੋ ਬਡੋ ਕਲ ਮਹਿ ਸਾਕਾ॥ ਸਾਧਨਿ ਹੇਤਿ ਇਤਿ ਜਿਨਿ ਕਰੀ। ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸੀ ਨਾ ਉਚਰੀ॥੧੩॥ ਧਰਮ ਹੇਤ ਸਾਕਾ ਜਿਨਿ ਕੀਆ॥ ਸੀਸ ਦੀਆ ਪਰ ਸਿਰਰੁ ਨ ਦੀਆ॥ (ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾ. ਪਾ. ੧੦) (...ਚਲਦਾ)

Simran Niwas, H. No. 425 Street No. 1, New Vasant Vihar, Kakowal Road **Ludhiana (Punjab) 141 008**

Guru Nanak's Way of Self-Purification through Kirtan

Parminder Singh Brar

In all the religious systems the ultimate goal of life is to achieve union with God which relates to the spiritual domain and the mystic traditions of the world agree that God can be realized in inner-self. For internal purity, where the soul is free from all types of sin, evils and vices, one has to exert at personal level. So, we can observe that almost all the mystic traditions recommend asceticism which had been taken as the most effective way to get rid of vices in order to attain internal or self purity.

When Guru Nanak set out on his mission ascetics of various hues, organized into various orders, belonging to different religious denominations were propagating their variety of spirituality. He clearly criticized the practice of asceticism and the pessimism it generated. He did not agree with the Yogis, Sanyasis, Bairagis and others of their ilk who had adopted other-worldly attitude. Because some of them believed in renunciation and resultantly given up family life, and others were interested in different kinds of rituals, magic's, mantras, penances, *hath-yoga* practices to gain experience of union with God. But Guru Nanak clearly proclaims that these kinds of methods, mantras, magic, penances, rituals and yogic exercises cannot help to control the vices which are a priory to Mystical experience of the Divine.

Guru Nanak rejected those scriptures and deities which were intimately connected with his repudiation of the traditional practices and mode of worship. He sees no merit in pilgrimage for religious experience. Guru Nanak added that the true *tirath* is in the Name of the *God*.

ਤੀਰਥਿ ਨਾਵਣ ਜਾਉ ਤੀਰਥੁ ਨਾਮੁ ਹੈ ॥ (*S.G.G.S.* p. 687)

He addresses these ascetics that neither *jap* nor *tap*, nor living at *tiraths*, was of any use for the experience of the Holy.

ਜਪੁ ਤਪੁ ਸੰਜਮੁ ਸਾਧੀਐ ਤੀਰਥਿ ਕੀਚੈ ਵਾਸੁ ॥ (*S.G.G.S.* p. 56)

The *tilak* used by *Pandits* is also useless, because the real *tilak* on one's forehead is belief in One Lord.

ਬਾਹਰਿ ਜਨੇਊ ਜਿਚਰੁ ਜੋਤਿ ਹੈ ਨਾਲਿ ॥

ਧੋਤੀ ਟਿਕਾ ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਿ ॥ ਐਥੈਓਥੈਨਿਬਹੀ ਨਾਲਿ ॥

ਵਿਣੁ ਨਾਵੈਹੋਰਿ ਕਰਮ ਨ ਭਾਲਿ ॥ (*S.G.G.S.* p. 355)

So Guru Nanak condemns all kinds of rituals and asceticism. His attitude towards the Yogis is not essentially different from his attitude towards the *Pandits*. Several times they are mentioned together.

ਨਾ ਕੋ ਪੜਿਆ ਪੰਡਿਤੁ ਬੀਨਾ ਨਾ ਕੋ ਮੂਰਖੁ ਮੰਦਾ ॥ (*S.G.G.S.* p. 359)

He also condemns the ascetics who sit in desecrated places or in cremation grounds. In his opinion they are totally ignorant and deserve to be called fools.

ਮੂਰਖਿ ਅੰਧੈਪਤਿ ਗਵਾਈ ॥ ਵਿਣੁ ਨਾਵੈਕਿਛੁ ਥਾਇ ਨ ਪਾਈ ॥

ਰਹੈਬੇਬਾਣੀ ਮੜੀ ਮਸਾਣੀ ॥ ਅੰਧੁ ਨ ਜਾਣੈਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਣੀ ॥

ਸਤਿਗੁਰੁ ਭੇਟੇ ਸੋ ਸੁਖੁ ਪਾਏ ॥ ਹਰਿ ਕਾ ਨਾਮੁ ਮੰਨਿ ਵਸਾਏ ॥

ਨਾਨਕ ਨਦਰਿ ਕਰੇ ਸੋ ਪਾਏ ॥

ਆਸ ਅੰਦੇਸੇ ਤੇ ਨਿਹਕੇਵਲੁ ਹਉਮੈਸਬਦਿ ਜਲਾਏ ॥ (*S.G.G.S.* p. 467)

The Guru does not recommend renunciation of the world to follow the life of asceticism. He advises to live in the world and to be active for social welfare. Guru Nanak gives priority to natural or easy way to realize the experience of God.

ਸਹਜੈਸਹਜੁ ਮਿਲੈਸੁਖੁ ਪਾਈਐਦਰਗਹ ਪੈਧਾ ਜਾਏ ॥ (*S.G.G.S.* p. 1345)

Guru Nanak teaches human-beings to adopt householders' life. In his opinion individual efforts are required to earn the grace of God. Guru Nanak has out rightly discarded all these rituals and propounded totally a different method, which was unique in many ways. According to him, one should be purified on his way to spiritual perfection and purification is possible through his own efforts.

ਉਦਮ ਕਰਤ ਹੋਵੈ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਸਾਚੈਆਪੁ ਨਿਵਾਰੈ॥ (*S.G.G.S.* p. 381)

God's grace helps him in achieving the fruits of his efforts. Guru Nanak teaches human beings to eradicate one's vices rather then running away from his moral and social responsibilities. The experience of Guru Nanak reveals that man should give up all the vices like lust, anger, greed, allurement and pride. Besides eradicating the vices one has to imbibe the values of truthfulness, love and peace. But it can be done only while living in society in easy or natural way of life. Guru Nanak underlines the requirement of internal purity which is the precondition to attain the God. And for internal purity there is no need to go through self

mortification.

When Guru Nanak talked about the way of the purification of the soul he accepts the way of the *kirtan* to praises of the Lord. Actually meditation and the *Kirtan* both are a two-way action.

ਗਾਵੀਐਸੁਣੀਐ ਮਨਿ ਰਖੀਐਭਾਉ ॥

ਦੁਖੁ ਪਰਹਰਿ ਸੁਖੁ ਘਰਿ ਲੈਜਾਇ ॥ (*S.G.G.S.* p. 2)

They both produce a love for God and the love for God manifests in meditation and *Kirtan*. So Guru Nanak stresses upon meditation on God's name and for it sings His praises. For realizing the God or to achieve spiritual perfection Guru Nanak preached the life of householders and balanced way of life. There is a great role of *Sahaj* in the way of purification of the soul. Guru Nanak explains that for controlling the excesses of ego and senses while living a householder's life, man should meditate upon the Name of God, perform his duty towards the Creator, realise Him in his innnerself and become a *Jiwan-Mukta*. So in this way Guru Nanak accepts that one should purify his soul through the means of *Kirtan* and for it there is no need to renounce the family and society.

Guru Nanak has pronounced that kirtan is the magical formula to keep the human soul afloat in the dark era of kaliyug provided the devotee sings the pure melodies with his or her heart closely focused on the meaning and true spirit of the Gurbani .

ਕਲਜੁਗ ਮਹਿ ਕੀਰਤਨੁ ਪਰਧਾਨਾ ॥

ਗੁਰਮੁਖਿ ਜਪੀਐ ਲਾਇ ਧਿਆਨਾ ॥ (S.G.G.S. p. 1075)

Actually it can be done through the devotional singing in an easy and natural manner. We see that the goal of man, as prescribed by Guru Nanak, is union with God. According to Guru Nanak, the way to union with God is to be perfected step by step. In the Japji, Guru Nanak underlines five stages of spiritual development; each of them is called a *khand* or 'realm'.

On his way to union with God, Guru Nanak also stresses upon the unification through *kirtan* with God, Guru and society. He further writes that recitation of His Names and singing of His praises become more effective if executed in a congregation and performed with the accompaniment of music.

To achieve the self-purification, Guru Nanak does not prescribe renunciation of the world. Instead of asceticism, austerities, penances, ritualism, etc. he has propounded an easy path, the natural way of *Sahaj*. But this is not as

easier as it appears to be. First of all one should be free from the worldly attachments and desires. It is a crossing over from the mundane to the spiritual realm for which self has to be absolutely free from the materialistic gains. It requires constant efforts to ward off the vices entering into the self. Besides keeping away the evils one has to exert himself to imbibe the virtues. Therefore, it is not a hobby but a constant and continuous struggle at spiritual level within the self. At every step it requires sacrifice for which one has to be eveready. Besides it requires unflinching faith and allegiance to God and unqualified submission to His order (*Hukam*). All these requirements suggest that the path laid down by Guru Nanak for realization of God is not as easy as the word *Sahaj* seems to be. In fact it is very demanding. Guru Amar Das remarks that it is a very difficult and arduous journey. Similarly Bhai Gurdas compares it with the sharp edge of double edged sword where an ant or black bee cannot rest.

Although Guru Nanak had rejected asceticism or renunciation as a valid method to achieve intimacy with the Holy, yet he has propounded another type of renunciation. He says instead of renouncing the world one needs to renounce the vices which actually astray the self from the path of God realization. He recommends emptying out the self of the vices to fill it with higher values. The process of purgation helps the human senses to orientate themselves according to the Will of God. The human will becomes subordinate to the Divine Will. The senses which earlier have created dilemma within the self are now in complete unison to work according to the Will of God. This is the state of illumination i.e. knowledge which provides insight to discern between good and evil. Although the human senses are the same yet they are now completely transformed to tread the path in the light of Divine knowledge.

ਏਹ ਸਰੀਰਾ ਮੇਰਿਆ ਹਰਿ ਤੁਮ ਮਹਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ॥

ਹਰਿ ਜੋਤਿ ਰਖੀ ਤੁਧੁ ਵਿਚਿ ਤਾ ਤੂ ਜਗ ਮਹਿ ਆਇਆ ॥ (*S.G.G.S.* p. 921)

So, when duality is lost through *kirtan* the human will is in quite unison with the Divine Will. The union between the two becomes possible. The subject and object intermingles in such a way that there is no difference between the two at spiritual level. It manifests in the value of love that evokes a sense of wonder and joy. It is a journey which results in Bliss. The self ever remains in the state of high morale. It encourages the *Sachiar, Brahmgyani, Jiwanmukata* or *Gurmukha* to respond appropriately to the realities of life.

Senior Research Fellow,Department of Guru Nanak Studies, Guru Nanak Dev University, Amritsar
09417313660, 09501633660

ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪਲੇਠੀ ਰਚਨਾ

'ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਮਿਲੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਖੋਜ'

ਲੇਖਕ: ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ, ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ।

ਰਿਸ਼ਪਾਲ ਸਿੰਘ

ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਮਿਲੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਮਕ ਪੁਸਤਕ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੇ ਮਹਾਨ ਚਿੰਤਕ, ਅਨੁਭਵੀ ਅਤੇ ਉੱਘੇ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ 1958 ਵਿੱਚ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵੀ ਅਧਿਐਨ ਰਾਹੀਂ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਦੇ ਰੂ-ਬ-ਰੂ ਕੀਤੀ। ਆਰੰਭ ਵਿੱਚ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਨੂੰ ਪੰਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਗਾਂ (ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਿਰਣਯ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨ ਭੰਡਾਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖੋਜ, ਮੋਹਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਮਾਲਾ) ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ, ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਪ੍ਰਤੀਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਕਾਰਨ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਇਕੋ-ਇਕ ਕਾਪੀ ਸੈਂਟਰਲ ਖਾਲਸਾ ਯਤੀਮਖਾਨਾ (ਚੀਫ ਖਾਲਸਾ ਦੀਵਾਨ) ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦ ਊਧਮ ਸਿੰਘ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ਵਿੱਚ ਮੌਜੂਦ ਸੀ, ਪੁਸਤਕ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਹੋਏ ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਦਿਆਲਾ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਡਾ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸੈਣੀ ਹੁਰਾਂ ਨੇ ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਜ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਪੁਸਤਕ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਮਿਲੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਖੋਜ ਦੇ ਨਾਮ ਹੇਠ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਾਸੋਂ 2008 ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕਰਵਾਇਆ। ਜੇਕਰ ਮੁਢਲੀਆਂ ਪੰਜਾਬੀ ਭਾਸ਼ਾਈ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਉਪਰ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਮਿਲੀ ਹੁਣ ਤਕ ਦੀ ਖੋਜ ਨਾਮਕ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਸਤਕਾਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਵੀਨ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਇਹਨਾਂ ਪੰਜ ਭਾਗਾਂ ਨੂੰ ਪੰਜ ਅਧਿਆਇਆਂ ਵਿੱਚ ਵੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਭਾਗ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨਿਰਣਯ ਜੋਕਿ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਭਾਈ ਵੀਰ ਸਿੰਘ,ਡਾ. ਭਾਈ ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ, ਵਿੱਚ ਵਿਦਵਾਨ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਭਾਵ ਅਤੇ ਰਾਗ ਦੀ ਤਾਸੀਰ ਦਾ ਜਿਕਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਹੋਰ ਸੰਗੀਤਕ ਮੱਤਾਂ ਸ਼ਿਵ ਮੱਤ, ਕਾਲੀਨਾਥ ਮੱਤ, ਭਰਤ ਮੱਤ, ਸਿੱਧ ਸਾਰਸਤ ਮੱਤ ਅਤੇ ਹਨੂੰਮਾਨ ਮੱਤ ਤੋਂ

ਭਿੰਨ ਮੰਨਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਸਬੰਧੀ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਹੁਰਾਂ ਨੇ 1908 ਤਕ ਖੋਜ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਘ ਦਾ 'ਰਬਾਬ' ਨਾਮਕ ਲੇਖ 26 ਨਵੰਬਰ 1958 ਦੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦਿਵਸ ਤੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਇਆ । ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਅਨਹਦ ਸ਼ਬਦ ਅਤੇ ਭਲੋ ਭਲੋ ਰੇ ਕੀਰਤਨੀਆ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਿਆਖਿਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਭਾਗ ਦੂਜਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਰਤਨ ਭੰਡਾਰ ਭਾਈ ਪ੍ਰੇਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਹੈ ਜੋ ਪਟਿਆਲਾ ਰਿਆਸਤ ਦੇ ਦਰਬਾਰੀ ਕਵੀ ਅਤੇ ਰਾਗੀ ਸਨ, ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਕੀਰਤਨ ਦੀ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਏ ਖਾਨਦਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਸਨ। ਇਸ ਭਾਗ ਵਿੱਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ, ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਲੱਛਣ, ਰਾਗ ਗਾਇਨ ਢੰਗ, ਨੌਂ ਧੁਨਾਂ ਗਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਰਗਮਾਂ, ਹਰਮੋਨਿਯਮ ਦੀ ਬਣਤਰ, ਸੁਰਾਂ ਦੇ ਵੇਰਵੇ ਅਤੇ ਆਰੋਹ-ਅਵਰੋਹ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਾਗਾਂ ਨੂੰ ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਅਨੁਸਾਰ ਗਾਉਣ ਦਾ ਢੰਗ ਦਸਿਆ ਹੈ।ਭਾਗ ਤੀਜਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਮਾਸਟਰ ਸੁੰਦਰ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ। ਇਹ ਪੁਸਤਕ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ 1913 ਵਿੱਚ ਵਜੀਰ ਹਿੰਦ ਪ੍ਰੈਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਿਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿੱਚ ਰਾਗ ਅਤੇ ਤਬਲਾ ਸਿਖਣ ਦਾ ਢੰਗ, ਸੱਤ ਸੁਰਾਂ ਦਾਂ ਵੇਰਵਾ, ਮਾਤਰਾਂ ਗਿਣਨ ਦਾ ਢੰਗ, ਆਲਾਪ ਗਾਇਨ ਦਾ ਢੰਗ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇ ਸਮਲਿਤ ਹਨ।

ਭਾਗ ਚੌਥਾ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪਰ ਸ਼੍ਰੀ ਮਾਨ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿੱਚ ਡਾ. ਚਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਅਨੇਕ ਮੌਸੀਕੀ ਦੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਪੁਰਾਤਨ ਰਾਗੀ ਸਿੰਘਾਂ ਪਾਸੋਂ ਜਿਹੜੀ ਨੌਂ ਧੁਨਾਂ ਤੇ ਸੰਪੂਰਨ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰਾਗਾਂ ਉੱਪਰ ਖੋਜ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅਤੇ ਜੋ ਅਗੇ ਚੱਲ ਕੇ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚ ਛਪੀ, ਉਹੀ ਵਰਣਿਤ ਹੈ ।

ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦਾ ਭਾਗ ਪੰਜਵਾਂ ਮੋਹਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਮਾਲਾ ਭਾਈ ਮੋਹਨ ਸਿੰਘ ਜੋਕਿ ਇਕ ਰੇਡੀਉ ਗਾਇਕ, ਰਾਗਾਂ ਦੇ ਮਾਹਿਰ ਅਤੇ ਨਾਮ ਦੇ ਰਸੀਏ ਸਨ, ਦੀ ਕ੍ਰਿਤ ਹੈ । ਇਸ ਵਿੱਚ ਸ਼੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ 19 ਰਾਗਾਂ ਦਾ ਨਵੇਂ ਢੰਗ ਨਾਲ ਵਰਣਨ ਕੀਤਾ ਮਿਲਦਾ ਹੈ । ਇਸ ਪੁਸਤਕ ਦੇ ਪੰਜੇ ਭਾਗ ਹੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਰਸਿਕ ਪ੍ਰੇਮੀਆਂ ਲਈ ਲਾਹੇਵੰਦ ਹਨ।

ਅਸਿਸ਼ਟੈਂਟ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ (ਸੰਗੀਤ), ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਕਾਲਜ, ਬੁਢਲਾਡਾ, ਮੋ: 9915105008

ਗੁਰਸਿੱਖ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਲਈ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ

ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੰਜੋਗ ਪੰਦਰਾ-ਰੋਜ਼ਾ ਪੱਤਰ

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਅਕਾਲੀ ਬਾਬਾ ਫੂਲਾ ਸਿੰਘ ਪੂਸਾ ਰੋਡ,
ਨਵੀਂ ਦਿੱਲੀ 110 060 ਫੋਨ : 25862955

भारतीय सांगीतिक परम्पराओं के परिपेक्ष में गुरमति संगीत की गायन शैलियों का विश्लेषणात्मक अध्ययन।

सामंत कौर

भारतीय संस्कृति जिसके अनेक रूप देखने को मिलते है। जिनका भारतीय जीवन पर सर्वोत्कृष्ट प्रभाव भी है।

भारतीय संस्कृति के वृक्ष को जितना हरियावल, आकर्षक, मनमोहक और समृद्धशाली इस कला ने बनाया उतना अन्य कलाएं सोच भी नहीं सकती। अनेक संस्कृतियों के पलवन में संगीत का एक महत्त्वपूर्ण पक्ष रहा है तथा संस्कृति के समन्वय उत्थान पतन के उभार हेतु भी अवनति, उन्नति को अग्रसर कर एक संस्कृतिक धरातल को प्रशस्त कर अनेकानेक सांस्कृतिक को अपने तक ही नहीं बल्कि उन सभी लोगों के मन मस्तिष्क पर भी अपना प्रभाव रोपण किया जो स्वयं को श्रेष्ट तथा उत्तम प्रवृति का मालिक समझते थे।

देखने सुनने तथा विचारने में 'संगीत' शब्द छोटा तथा साधारण प्रतीत होता है। परन्तु प्रभाव की दृष्टि से जन-२ के मनोरंजन की दृष्टि से धार्मिक, राजनीतिक, दृष्टिकोण से मानव जीवन के आधार मूल्यों को संचारित कर भारत को अन्तरात्मा के दिव्य दर्शन सात समुद्र पार करने का श्रेय भी भारतीय संगीत को जाता है।

भारतीय संगीत जिसको परिभाषित करने में विद्वानों के बहुमत है।

१. संगीत-रत्नाकर के रचियता पं० शारंगदेव के अनुसार
"गीत वाद्य तथा नृत्य त्रय संगीतमुच्यते" अर्थात्
गीत वाद्य तथा नृत्य इन तीनों के समावेश को संगीत कहते हैं।

२. संगीत परिजात के ग्रन्थकार पं० अहोबल के अनुसार
गीत वादित्र नृत्याना त्रय संगीतमुच्यते।
गानस्या त्र प्रधानत्वातच्छगीतम्रितिरितम।।
गीत को प्रधान माना है वाद्य को गीत का अनुकर्ता तथा नृत्य को गीत तथा वाद्य दोनों का अनुकर्ता बताया है।

सबाई मान सिंह प्रताप के अनुसार संगीत सार में लिखाः- संगीत गायन वादन एवं नृत्य के माध्यम से वाछित भाव उत्पन्न करने वाली रचना है वास्तव में संगीत कला स्वर, ताल और लय के संतुलित मिश्रण सुरीली रचना है जो प्राणी मात्र के चित को बण भर में आनंदित कर देती है।

डॉ० शरत्चन्द्र श्रीधर पराजयें ने संगीत की परिभाषा देते हुए पं० शारंगदेव के मत का ही समर्थन किया है उनके अनुसार संगीत एक अन्विति है जिसमें गीत वाद्य तथा नृत्य तीन का समावेश है। संगीत शब्द में व्यक्तिगत

तथा समूहगत गीत, वादन एवं नर्तन के साथ समूहवान, समूहवादन, समूह नृर्तन का समावेश इसके अन्तर्गत होता है।

पाश्चात्य विद्वानों के अनुसार संगीत की परिभाषा

1. Art of combining sounds with a view to beauty of form and experssion of emotion.

2. Art and Science of harmenious sounds rhythmic order, pleasant sounds.

3. An English name for a bond of musical performance.

4. India is one of those countries which lays claims to a very highly antiquity and very early proficiency in the art and science.

5. Music is the eternal substructor of every thing that stands between man and his maker.

6. Music by the very nature of the art tends to be insular. It is not an international language but it is a language which can be learnt and understood language and can these be window opener of unsuspected sounds and concepts of experssion.

भारतीय संगीत की उत्पत्ति तथा विकास

१. स्वामी प्रज्ञानन्द के अनुसार संगीत की उत्पत्ति ईसा से २००० पूर्व मानी गई।

२.कोडियाल सामस के अनुसार भारतीय संगीत विश्व संगीत में पहले से ही अग्रणीय था।

३.एक विद्वान के अनुसार संगीत की उत्पत्ति दविड़ जाति तथा सिंधु घाटी की सभ्यता तथा संस्कृति की देन है।

संगीत काल विभाजन

१. अति प्राचीन काल (२००० ईसा पूर्व से १००० ईसा पूर्व), २.प्राचीन काल (१००० ईसा पूर्व से ८०० ई० तक)

३. मध्य काल(८०० ई० से १८०० ई०), ४. आधुनिक काल (१६०० ई० में वर्तमान काल)

विभिन्न धर्मो में संगीत : जिन धर्मो में भारतीय संगीत की स्वरलहरियां गुजरती है वह इस प्रकार है- हिन्दु धर्म, बौद्ध धर्म, जैन धर्म, ईस्लाम धर्म, सिख धर्म।

विभिन्न सम्प्रदायों में संगीत : निंबारक सम्प्रदाय बारकरी सम्प्रदाय, वल्लभ सम्प्रदाय, हवेली संगीत की कीर्तन परम्परा, चेतैन्य सम्प्रदाय, रामानन्द सम्प्रदाय, राधा वल्लभी सम्प्रदाय, सखी सम्प्रदाय।

भारतीय संगीत जिसका सर्वाधिक प्रभाव धार्मिक क्षेत्र में चाहे वह हिन्दु, ईस्लाम, ईसाई या अन्य कोई धर्म हो मान्यताओं से अधिक देखने को मिलता है। परन्तु दैनिक कार्यों में भारतीय संगीत का जितना उपयोग बाबा नानक द्वारा परिवर्तित सिख धर्म की अविस्थापित मर्यादा में भारतीय संगीत के सन्निधय में प्लवित जिसे ''गुरमति संगीत या गुरबाणी संगीत'' कहा जाता है।

वेदों में प्रचलित पाँच भक्तियाँ जो केवल इतिहासिक पृष्ठों पर गीत के लिए शान्तवना का सूचक है का यदि चचोरिक रूप में दर्शन करना हो, तो सिख धर्म में प्रचलित सिख धर्म में पाँच चौकियों के नाम से आज भी दैनिक जीवन तथा दैनिक कार्यों एवं भक्त्यात्मक संगीत का अभिन्न अंग है। हुंकार या हिंकार प्रस्ताव, उदगीय,

प्रतिहार, निधन।

हो सकता है कि कलान्तर में प्रबन्ध, ध्रुवपद के गान में हिंकार का विकास नोमतोम में हुआ प्रस्ताव का विकास स्थाई में, उदगीय का अंतरा में तथा प्रतिहार का संचारी में और निधन का आयोग में प्रयोग किया जाता है।

इसी प्रकार जन से भारतीय संगीत में गुरमति संगीत का प्रादुभवि हुआ है। तब से ध्रुवा गान, प्रबन्धगान, जाति गान, राग रागिनी पद्धति तथा ख्याल पद्धति में समय-समय पर भारतीय संगीत को समृद्धशाली बनाया, इसी दौरान मध्यकाल के उतरार्थ में सिख धर्म का प्रादुर्भाव हुआ। तब से राग रागिनी का प्रचलन, ध्रुपद, धमार, जैसी कलिष्ट गायकी का मुख्य तौर पर प्रचलन देखने को मिलता था। तत्पश्चात् ख्याल गायकी, शास्त्रीय संगीत ४७ भारतीय संगीत में अन्य गायन शैलियों को लेकर अपने आप को प्रतिष्ठित बनानें में सक्षम हो सकी। क्योंकि सिख धर्म अभी-२ अस्तीत्व में आया धर्म या इस धर्म की मर्यादा के मूल में ''गावै को ताणु हौवै किसै ताणु'' गावै की दाति जाणै निसाणु तथा ''होर केते गावणि से मै चिति आवणि नानक किआ विचारै''

सिख धर्म को तथा ''वई नदी'' में स्नान के दौरान चार दिन गुरु जी का लोप होना, लोगों द्वारा भाँति-२ की बातें बनाने के बावजूद भी चौथे दिन गुरु जी का लोप होना, लोगों द्वारा भाँति-२ की बातें बनाने के बावजूद भी चौथे दिन गुरु नानक देव प्रकट हुए तो समाधि स्थिति में उनके मुँह से एक बात उच्चारण हो रही थी ''सो दर केहा ''सौ घरु केहा जितु वहि सरब सम्भाले''

कहने का अभिप्राय यह है कि इस शब्द की २४, २५ पंक्तियों में से कोई भी पंक्ति ऐसी नहीं जिसमें गुरु साहिब ने परब्रह्मा की उस्तति में गायन कर रहे देवी, देवता, ऋषि-मुनि अपसरा, महाबली, योद्धा, भूत-प्रेत, पिसाच, सुरगा द्वारा गायन कर रहे विधि की मुक्त कंठ से सराहना की, परन्तु साथ ही कहा ''होर केते गावणि से मैं चित न आवणि नानक किया विचारै'' शायद मेरा ख्याल यह है कि सिख धर्म की मर्यादा के मूल में ही भारतीय संगीत जिसने थोड़ा बदलाव करके गुरमति संगीत का नाम दिया गया।

समस्त धर्मों के आचार्यों का वर्णन यदि प्रस्तुति किया जाए तो कहीं पर भी ऐसा दृष्टिकोण प्राप्त नहीं होता कि संगीत के प्रचार प्रसार हेतु अपने साथ संगीत साधकों का संरक्षण किया हो।

जैन धर्म, बौद्ध धर्म अन्य सम्प्रदायों में वैष्णव सम्प्रदाय को छोड़ कर भारतीय संगीत का प्रयोग उस दृष्टिकोण से नहीं किया गया जिस दृष्टिकोण से किया जाना चाहिए। वल्लभ सम्प्रदाय में भगवान को सोने तथा जगाने में गर्म तथा ठंडे रागों का प्रयोग होता है। विशेष प्रकार की गायन शैलियाँ जो ध्रुवपद, धमार पर आधारित है का पृचलन किया जाता है, परन्तु सिख धर्म की चौकियों की मर्यादा अनुसार संगीत का प्रचलन कहीं होता हो तो ऐसा इस पक्ष में इतिहासिक पृष्ठ कहने से झिझकते हैं।

धर्म ऐसा स्थल है जिसे हरि नाम से सजोया जाता है। भक्ति के लेपन द्वारा सुंदरत्व बनाया जाता है तथा हरि यश या कीर्तन के माध्यम से उनके वातावरण को सुगंधित किया जाता है। अब इन तीनों बातों में से एक बात भवन वाला मंदिर का निर्माण करवाने की सभी धर्मो ने इसका पालन किया।

परन्तु भगत्यात्मक संगीत के माध्यम से हरि नाम के रस अभिव्यक्ति द्वार मानव मात्र को भाव विभोर

करने का उसका प्रभु, ईश, खुदा या भगवान गुरुद्वारे में निरन्तर प्रवाहित करने का सिख धर्म के अनुयाईयों को जाता है। जब वह प्रातः काल भ्रम मुहेत में निद्रा से वंचित हो सावधान अवस्था में आता है तभी उसके मुख गुरु अमरदास की पंक्तियाँ ''एहि साचा सोहिला साचै घर गावहु'' तथा ''आवहु सिख सतिगुरु के पियारिहो गावहु सच्ची वाणी'' स्नान करने के पश्चात ''गावै को ताणु करता हुआ ''तरसु पईया मिराहमति होई'' तथा कीर्तन नाम सिमरत रहो जब लग घटि सास'' की वंदना के माध्यम से दैनिक चर्चा प्रारम्भ ''तम संसार चरण लगि तरिओ'' के संदर्भ को उजागर करता हुआ कीर्तन सोहिला के माध्यम से गुरू की गोद से जैसे बालक मां की गोद में लोरियां मिलने से निद्रा का सवादन करता है ऐसे ही वेद गुरू का सिख ''कोकउ करि संतन की धुरे'' से अपनी दिनचर्या की इति को अग्रसर करता है। सिख धर्म के जीवन में कभी कोई पल ऐसा नही जब वह संगीत के अभाव में जीता हो इस प्रकार बावा नानक ने मरदाने को साथ लेकर संगीत के माध्यम से धर्म का प्रचार किया। सिख धर्म में उस समस्त विशेषताओं को जोकि प्रतिष्ठित देवालयों धर्म स्थलों लौकिक, अलौकिक संगीत के नाम से समाज में पल्लवित भी थी को गुरमति संगीत में सम्मिलित करने से पहले बाबा नानक, मरदाना दोनों ने उदासियों के दौरान अपने कानों से सुनकर आंखो से देखकर मन मस्तिष्क पर उतीर्ण कर आत्मसात करके गुरमति संगीत में उनका पूर्ण स्थापन किया।

जैसे कि बाबा जी जब जगन्नाथ पुरी गए तो आरती को सुनकर आरती लिखी, पंडित की प्रत्येक प्रक्रिया को निहार कर सही मायने में भक्ति करने का सही मार्ग, विधि विधान अपनी वाणी लिखकर गाने वाले पंडितों के लिए सुरक्षित रखा ऐसे ही गुरू जी बनारस गए, इलाहाबाद गए, मक्का गए, बगदाद जाकर तो उन्होने उंचा उंचा गाना शुरू कर दिया। मरदाना ने उतनी ही उंची खाब बजानी शुरू कर दी, जिसे गांव के लोग सुनकर स्तभ रह गए। गांव के दस्तागीर ने पूछा तुम कौन हो और ईस्लाम धर्म की इस पावन पवित्र नगरी में अल्ला ताला के वजूद में कूफर का काम क्यों कर रहे हो ? इसी तरह जंहा गए वंहा मर्यादाओं को दैनिक कार्यो की तथा संगीत के माध्यम से चलाए जा रहे कार्यो को भी देखा, किसी को कुछ नहीं कहा, परंतु उनके द्वारा हो रही अनगहलियों को अपने द्वारा प्रशस्त धर्म में न आने दिया जाने का ख्याल पहले से ही रखा।

जब किसी धर्म के स्थान की कोई मर्यादा दिन चर्चा संगीत के माध्यम से चलाए जा रहे कार्यक्रम से गुरू जी को पसंद न होती तो मरदाना को कहते है। ''मरदानिया रबाब बजा काई सिफत करीए यार दे दीदार दी'' या ''मरदानिया रबाब बजा बाणी आई ए''।

इस प्रकार अपने द्वारा '' जैसी मै आवै खसम की बाणी'' करते समय यदि गुरू जी की वाणी का अध्ययन किया जाए तो आप को तथ्य देखने को मिलेगा कि गुरू की समस्त बाणी में राग कल्याण का उपयोग नहीं है, क्योंकि भारतीय संगीत में राग कल्याण श्रृंगारिक भावनाओं को उतेजित करने वाला राग माना जाता है।

गुरू जी पहले ही कह चुके थे ''मन जीते जगजीत'' इसलिए मन की अवस्थाओं को खंडित करने वाली अगर कोई वस्तु उनका मार्ग प्रशस्त करती है तो गुरू जी उसे अपने सत्य मार्ग जिसे ''गुरूमुखि गाड़ी रास्ता'' से दूर रखना ही उचित समझते थे। इसलिए कल्याण राग का प्रयोग गुरू जी ने अपनी वाणी में नहीं किया।

उदासियों के ३४ वर्षो के दौरान जिस धर्म सम्प्रदाय, मत, पंथ एंव धर्म अचायों पीरों-फकीरों, ऋषि मुनियों सें जो सत्य पर चलने का उपदेश और उदेश्य प्राप्त हुआ, उसी को थोड़ा बहुत बदलाव के साथ सिख धर्म की मर्यादाओं का कारणर बनाया, ये सारी प्रक्रिया एक दो दिन की नहीं बल्कि भाई मरदाना की ४७ साल तक गुरू जी के साथ संगीतकार के रूप में रहना भी दर्शाता है कि भारतीय संगीत के होंते हुए भी गुरमति संगीत के प्रचलन की आवश्यकता क्यों पड़ी उसका कारण है कि भारतीय संगीत स्वर प्रधान है तथा गुरमति संगीत शब्द प्रदान।

सप्त स्वरों का संयम से आचरण का ध्यान रखते हुए कीर्तन की मर्यादाओं का पालन करते हुए ''हरि यंश करना सर्वोतम दर्शाया गया है। ''ऐसा कीर्तन कर मन मेरे'' इस प्रकार गुरू नानक के सफल प्रयासों तथा भाई मरदाना के सफल संगीतकार, संगतकार होने के कारण भारतीय संगीत आधारित गुरू मुख से जो गायन शैली का उदभव हुआ वही गुरमति संगीत कहलाया।

भाई मरदाना के संगीत में संगीत पारंगता का गुरू साहिब ने पूरा पूरा लाभ उठाते हुए अनेक रागों गायन विधाओं, विशेष लोक धुनों का समावेश शीर्षक के तौर पर गुरू ग्रंथ साहिब की बाणी पर अंकित किया जो आज भी अपनी विलक्षणता के कारण गुरमति संगीत का अटूट अंग बनी हुई है।

गुरू ग्रंथ साहिब में कुल ३६ महापुरूषों की बाणी है। ६ गुरू साहिबान, १५ भगत, ११ भटट ४ गुरूसिख।

गुरू ग्रंथ साहिब में बाणी ब्यौरा

जप, सदिरू, सोपुरख, सोहिला, वणजारा, करहलें, सुखमनी, चउबोले, बिरहड़े, अलाहणीआ, आरती, कुचजी, सुचजी, गुंणवती, घोड़िआ, पटी पहरे, छंत अनंदु साहिब, ओंकार, सिद गोसटि, अणुलीआ, मुंदावणी, रामकली सद, डखणा, अंजुली, सलोक सहसस्कृति, सलोक, फुनहे, गाथा, रागमाला गुरू ग्रंथ साहिब की समस्त बाणी ३१ रागों तथा राग प्रकार पर आधारित है।

(१) सिरी(१४), (२) माझ(९४), (३) गउड़ी(१५१), (४) आसा(३४७), (५) गुजरी(४८९), (६) दवोगंधारी(५२७),
(७) बिहागड़ा(५३७), (८) बडहंस(५५६), (९) सोरठ(९५९), (१०) धनासरी(६६०), (११) चैतसरी(६६६),
(१२) टोडी(७११), (१३) वैराड़ी(७१९), (१४) तिलंग(७२१), (१५) सुही(७२८), (१६) बिलाबल(७९५), (१७) गौंड(८५९), (१८) रामकली(८७६), (१९) नट नारायणी(९७५), (२०) मालीगौड़ा(९८४), (२१) मारु(९८९), (२२) तुखारी(११०७), (२३) केदारा(१११६), (२४) भैरव(११२४), (२५) बसंत(११६८), (२६) सारंग(११९७), (२७) मल्लहार(१२५४),
(२८) कान्हड़ा(१२९४), (२९) कल्याण(१३१९), (३०) प्रभाती(१३२७), (३१) जैजावंती(१३५२) ये हैं मुख्य राग प्रकार।

उपरोक्त लिखित ३१ मुख्य राग विवरण के पश्चात ३१ राग प्रकारों के नाम तथा पृ० सं० निम्नलिखित है:-

(१) राग गउड़ी गुआरेरी(१६४), (२) गउड़ी दखणी(१५२), (३) गउड़ी चेती(१५६), (४) गउड़ी वैरागुण(१५६), (५) गउड़ी दीपकी(१२), (६) गउड़ी पूर्वी दीपकी(१५७), (७) गउड़ी पूर्वी(२०४), (८) गउड़ी माझ(२१८), (९) गउड़ी माला(२१४), (१०) गउड़ी मालवा(२१४), (११) गउड़ी सोरठि(३३०), (१२) आसा काफी(३६६),
(१३) आसावरी सुधंग(३६६), (१४) आसावरी(३६४), (१५) देवगधांरी(५३१), (१६) वडहंस दक्षिणी(५८०),

(१७) तिलंग काफी(७२६), (१८) सुही काफी(७६१), (१६) सुही ललित(७६३), (२०) बिलाबल दक्षिणी(८४३), (२१) बिलावल गौंड(८७४), (२२) बिलाबल मंगल(७४४), (२३) रामकली दखणी(६२६-६३०), (२४) नट(६८०), (२५) मारू काफी(१०१४-१५), (२६) मारू दखणी(१०३३), (२७) बसंत हिंडोल(११७१), (२८) कल्याण भोपाली(१३२१), (२६) प्रभाती बिमास(१३३७), (३०) विमास प्रभाति(१३४६), (३१) प्रभाति दखणी(१३४३-१३४४)

गुरु ग्रंथ साहिब के इन ३१ रागों को क्रमानुसार याद करने के लिए एक काव्य रूप पंक्तियां बनाई गई जो भगत राम दित्त जी की पुस्तक 'गुरबाणी प्रबोध ग्रन्थ' में देखने को मिलेगी जो इस प्रकार हैः-

सिरी रागु, माझ, गउड़ी, आसा संग भई बऊरी,
गुजरी, गंधारी ते विहागड़ा सुहाईयो है।।
बडहंस, सोरठि, धनासरी ते जैतसरी,
टोडी ते बैराड़ी औ तिलंग, सुही छाईओ है।।
बिलाबल ते गौंड, रामकली, नट, माली गउड़ा,
बसंत, सारंग, मलार, कानड़ा, कलियाण,
प्रभाती ते विभास, जैजावंती गुण गाईओ है।

173, 174, Near Saini Chakky, Behind ITI, Yamuna Nagar (Hyr) - 135001

Hot millions®

Salad Bar & Restaurant

Serving Indian, Chinese, Continental & Italian Food
with a regular Indian & Salad Buffet

For Free Home Delivery
(above Rs. 100/-)

CHD 2723333 SALAD BAR 2723222
PKL 2579888 MOH 2264300

SCO 76-79,(First Floor) Sector 17-E, Chandigarh. Tel: 272322, 2723111, 2704858

PEPSI

CONTAINS NO FRUIT / CONTAINS ADDED FLAVOUR

ਸੁਰ ਲਿਪੀ - ਰਾਗ ਸਿੰਧੜਾ

ਹਰਿਭਜਨ ਸਿੰਘ , ਮੋ: 9803036268

ਵਾਦੀ-ਸ, ਸੰਵਾਦੀ-ਪ ਸਮਾਂ - ਸ਼ਾਮ ਠਾਠ-ਕਾਫੀ, ਜਾਤੀ-ਔਡਵ ਸੰਪੂਰਨ

ਸਥਾਈ

×		2			0		3			×		2			0		3		
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
ਸਂ	-	ਨੁਧ	ਪਮ	ਪ	ਧ ਨੁ	ਧਪ	ਗੁ	-	ਰ	ਗੁ	-	ਮ	-	ਪ	ਗੁ	ਰ	ਸ	-	ਸ
ਅੰ	s	ਤੁs	ss	ਨ	ਪਾ	s	ਵ	s	ਤ	ਦੇ	s	ਵ	s	ਸ੍ਰ	ਬੈ	s	ਮੁ	s	ਨਿ
ਸ	ਸ	ਮ	-	ਮ	ਪ	-	ਨੁਧ	ਪਮ	ਪ	ਨ	-	ਸਂ	-	ਰਂ	ਸਂ	ਨੁ	ਧਪ	ਮ	ਪ
ਇੰ	ਦ	ਰ	s	ਮ	ਹਾ	s	ਸਿs	s	ਵ	ਜੋ	s	ਗ	s	ਕ	ਰੀ	s	s	s	s

ਅੰਤਰਾ

																			ਸਂ ਫੁਨਿ
ਮ	-	ਪ	-	ਨ	ਸਂ	-	ਸਂ	-	ਸਂ	ਨ	ਸਂ	ਨਸਂ	ਰਂਗੁਂ	ਰਂ	ਸਂ	ਨੁ	ਧ	ਪ	ਪ
ਬੇ	s	ਦ	s	ਬਿ	ਰੰ	s	ਚਿ	s	ਬਿ	ਚਾ	s	ਰਿs	ss	ਰਹਿ	ਓ	s	ਹ	s	ਰਿ
ਨੁ	ਧ	ਨੁ	ਪ	ਪ	ਧ	ਮ	ਪ	-	ਪ	ਨ	-	ਸਂ	-	ਰਂ	ਸਂ	ਨੁ	ਧਪ	ਮ	ਪ
ਜਾ	s	ਪ	s	ਨ	ਛਾ	s	ਡ	s	ਉ	ਏ	s	ਕ	s	ਘ	ਰੀ	s	s	s	s

ਅੰਗ ੧੪੦੯

Page 1409

ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਵਤ ਦੇਵ ਸਬੈ ਮੁਨਿ ਇੰਦ੍ਰ ਮਹਾ ਸਿਵ ਜੋਗ ਕਰੀ ॥

All the gods, silent sages, Indra, Shiva and Yogis have not found the Lord's limits

ਫੁਨਿ ਬੇਦ ਬਿਰੰਚਿ ਬਿਚਾਰਿ ਰਹਿਓ ਹਰਿ ਜਾਪੁ ਨ ਛਾਡਿ੍ਉ ਏਕ ਘਰੀ ॥

not even Brahma who contemplates the Vedas. I shall not give up meditating on the Lord, even for an instant.

ਮਥੁਰਾ ਜਨ ਕੋ ਪ੍ਰਭੁ ਦੀਨ ਦਯਾਲੁ ਹੈ ਸੰਗਤਿ ਸ੍ਰਿਸ੍ਟਿ ਨਿਹਾਲੁ ਕਰੀ ॥

The God of Mat'huraa is Merciful to the meek; He blesses and uplifts the Sangats throughout the Universe.

ਰਾਮਦਾਸਿ ਗੁਰੂ ਜਗ ਤਾਰਨ ਕਉ ਗੁਰ ਜੋਤਿ ਅਰਜੁਨ ਮਾਹਿ ਧਰੀ ॥੪॥

Guru Raam Daas, to save the world, enshrined the Guru's Light into Guru Arjun. ||4||

(ਟਾਈਟਲ ਪੰਨਾ 3 ਦੀ ਬਾਕੀ...)ਪਿਛੇ ਹੱਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਫਿਰ ਵੀ ਆਪ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਿਚ ਹੇਠ ਵਰਣਿਤ ਕੁਝ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਆਪ ਦੀ ਸੰਗੀਤ ਸੇਵਾ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਆਪ ਨੂੰ ਰਾਜ ਪੱਧਰੀ, ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਤੇ ਅੰਤਰ ਰਾਸ਼ਟਰੀ ਸਨਮਾਨਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਣਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ. ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ 2001 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਐਵਾਰਡ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ; ਸਟੇਟ ਐਵਾਰਡ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ; 2003 ਵਿਚ ਸੀਨੀਅਰ ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ, ਸੰਗੀਤ ਨਾਟਕ ਅਕੈਡਮੀ, ਦਿੱਲੀ; ਗਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਐਵਾਰਡ, ਵਿਸਮਾਦ ਨਾਦ, ਜਵੱਦੀ ਟਕਸਾਲ, ਲੁਧਿਆਣਾ; ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ, ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਬਲਭ ਸੰਗੀਤ ਮਹਾਂਸਭਾ (ਰਜਿ.), ਜਲੰਧਰ; 2006 ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ; 2007 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ; 2007 ਵਿਚ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਐਵਾਰਡ, ਪੰਜਾਬੀ ਸੱਥ, ਲਾਂਬੜਾਂ, ਜੰਲਧਰ; 2008 ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ; 2008 ਵਿਚ ਸਿਮ੍ਰਤੀ ਸਨਮਾਨ, ਸੰਤ ਸੁਜਾਨ ਸਿੰਘ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ, ਦਿੱਲੀ; 2011 ਵਿਚ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਰਾਗੀ ਪੁਰਸਕਾਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਅਤੇ 2012 ਵਿਚ ਨਾਨਕਸਰ ਕਲੇਰਾਂ ਤੋਂ ਸੰਗੀਤ ਮਾਰਤੰਡ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਰਨਣਯੋਗ ਹਨ।

POSITIVE THINKING

- People are made to be loved and things are made to be used. The confusion in this world is that people are used and things are loved.
- People don't always need an advice. Some times all they really need is a hand to hold, and ear to listen & a heart to understand them.
- Soft behaviour is greater than knowledge, because there are many situations where our knowledge may fail but our behaviour can handle that crucial situation.
- There are millions of people in this world then why are you born? Because God is expecting something from you which is not possible by millions.

With best Compliments from a Well Wisher

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਕੈਨੇਡਾ ਵਿੱਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ

ਡਾ. ਕੰਵਲਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ

ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਸਰੀ ਵਿਖੇ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਫਾਂਉਂਡਰ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦਾ ਵਿਸੇਸ਼ ਸਨਮਾਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਆਦਮਿਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸਥਾਪਤੀ ਦੁਵਾ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰਥਕ ਯਤਨਾਂ ਸਦਕਾ ਦੇਸ਼ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸੇ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਤੇ ਅਧਿਆਪਨ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਜੋ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਹਿਤ ਵਰਤਮਾਨ ਸਮੇਂ ਕੈਨੇਡਾ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਏ ਹੋਏ ਹਨ, ਦੁਆਰਾ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜਿਥੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸ਼ੁਧ ਤੇ ਮੌਲਿਕ ਪਰੰਪਰਾ ਅਨੁਸਾਰੀ ਕੀਰਤਨ ਪ੍ਰਸਤੁਤੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਉਥੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਿਖਿਆ ਸੰਸਥਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਵਿਸ਼ੇ ਦੇ ਉਚ ਪੱਧਰੀ ਖੋਜ ਕਾਰਜਾਂ ਅਨਸਾਰੀ ਵਿਉਂਤਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਸਰੀ ਵਿਖੇ ਪਹੁੰਚਨ 'ਤੇ ਪ੍ਰਬੰਧਕੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਔਹਦੇਦਾਰਾਂ ਵਲੋਂ ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ, ਮਿਮੈਂਟੋ ਅਤੇ ਯਾਦ ਚਿੰਨ੍ਹ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਸਕੂਲ ਦੇ ਸਟਾਫ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਗਲਬਾਤ ਦੌਰਾਨ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਲਈ ਵਿਗਿਆਨਿਕ ਪਹੁੰਚ ਅਪਨਾਉਣ ਅਤੇ ਉਚ ਮਿਆਰ ਸਿਰਜਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਣਾ ਦਿੱਤੀ।

ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਸਰੀ ਦੇ ਧਾਰਮਿਕ ਵਿਭਾਗ ਵਲੋਂ ਆਯੋਜਿਤ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਦਸਿਆ ਕਿ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਲਈ ਬਹੁਤ ਅਵੇਸਲੇ ਹਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਉਦਾਹਰਣ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿੱਚ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਈ ਓਪਰਾਮਤਾ ਹੈ। ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਪਟਿਆਲਾ ਦੁਆਰਾ ਚਲਾਏ ਜਾ ਰਹੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਕੋਰਸਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਦਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ ਆਨ ਲਾਈਨ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਵਿਉਂਤੇ ਗਏ ਹਨ। ਉਨਾਂ ਨੇ ਅਪੀਲ ਕੀਤੀ ਕਿ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀਆਂ ਦੂਜੀਆ ਗਾਇਨ ਸ਼ੈਲੀਆਂ ਦੇ ਮੁਕਾਬਲੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਨੂੰ ਵਿਕਸਿਤ ਅਤੇ ਪਰਚਾਰਤ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯਤਨ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ ਹਨ। ਆਲੋਪ ਹੋ ਰਹੇ ਤੰਤੀ ਸਾਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪੁਨਰ ਸੁਰਜੀਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿੱਚ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਭਾਟੀਆ, ਸ. ਹਰਚੰਦ ਸਿੰਘ ਗਿੱਲ (ਟ੍ਰਸਟੀ), ਸ. ਅਰਸ਼ਬੀਰ ਸਿੰਘ ਮੁਖੀ ਧਾਰਮਕ ਵਿਭਾਗ, ਸ. ਹਰਮਨ ਸਿੰਘ ਗੁਰਾਇਆ ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਅਤੇ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਕੌਰ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਟੀਚਰ ਨੇ ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਨਮਾਣਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਖ਼ਾਲਸਾ ਸਕੂਲ ਦੇ ਚੇਅਰਮੈਨ ਸ. ਰਿਪੂਦਮਨ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ, ਹਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਮਲਿਕ, ਸ ਜੋਗਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਢਾਲਾ, ਟ੍ਰਸਟੀ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੀਲ, ਵਾਈਸ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਕਮਲਪ੍ਰੀਤ ਕੋਰ ਬਾਗਾ, ਸ਼ਰਨਜੀਤ ਕੌਰ ਖੁਨਖੁਨ ਹੈੱਡ ਟੀਚਰ, ਵਿਜੇ ਸਿੰਘ ਮਾਨ ਅਤੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ ਹਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਹੀ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ।

ਡਾ. ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਸੰਗੀਤ ਦੇ ਪਰਚਾਰ ਪਰਸਾਰ ਲਈ ਕੀਤੇ ਗਏ ਅਨਗਿਣਤ ਯਤਨਾਂ ਵਿਚ ਵਿਭਿੰਨ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵੱਖ ਵੱਖ ਸੰਸਥਾਵਾਂ, ਮੰਚਾਂ ਤੋਂ ਸਨਮਾਨ ਦਿਵਾਉਣਾ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੈ। ਹਰ ਥਾਂ ਆਪ ਦੂਜੇ ਸੰਗੀਤਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ, ਫੈਲੋਸ਼ਿਪ ਲਈ ਸੰਸਥਾ ਵਜੋਂ ਕਾਰਜ ਕਰਦਿਆਂ ਆਯੋਜਨ ਬਣ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਨਮਾਨ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, ਆਪ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਨਿਮਰਤਾ

Postal Regd. No. G/CDH/0045/2012-14 RNI Regd. No. 46788/89 ISSN 0972-2335

BHAI SAMUND SINGH JI

ਇਸ ਸੀ. ਡੀ. ਨੂੰ ਮੁਫਤ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪਣਾ ਨਾਮ ਅਤੇ ਐਡਰੈਸ

ਮੋਬਾਇਲ ਨੰ: 09814053630

ਉੱਤੇ ਐਸ. ਐੱਮ. ਐਸ. ਕਰੋ ਜੀ

ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਕੀਰਤਨ

422, ਸੈਕਟਰ 15-ਏ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ-160 015

ਮੋਬਾਇਲ : 09814053630

E-mail : drjagirsingh@gmail.com Website : www.amritkirtan.com